

Աստղիկ ՀԱՅՐԱՊԵՏՅԱՆ

ՆԱՏՕ-Ի ՌԱԶՄԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆԸ ՀԵՏԱԱՌՈՂԱՏԵՐԱԶՄՅԱՆ ԱՇԽԱՐՀԱՎԱՐԳՈՒՄ (1989-1992թթ.)

1980-ական թվականների վերջին և 90-ականների սկզբներին միջազգային հարաբերությունների ասպարեզում տեղի ունեցան մեծ տեղաշարժեր. Խորհրդային իշխանությունները պատրաստակամություն դրսևորեցին կրճատելու ռազմական պոտենցիալը «խելամիտ բավարարության» հիմունքներով և հրաժարվեցին «Բրեժնևյան դոկտրինայից», որն արդարացնում էր ուղղակի միջամտությունը (այդ թվում և ռազմական) ԽՍՀՄ-ի ազդեցության տակ գտնվող պետությունների ներքին գործերին: Մրան զուգահեռ 1980-ականների սկզբին ԱՄՆ-ում իշխանության եկած Ռ. Ռեյգանի վարչակազմում, որը ԽՍՀՄ-ի նկատմամբ ամբողջական առավելության հասնելու նպատակով մշակել էր գլոբալ և տարածաշրջանային հարթություններում «ուղղակի առճակատման» ռազմավարությունը¹, տեղի ունեցավ Կրեմլի նկատմամբ մոտեցման դրական փոփոխություն²: Միաժամանակ Արևելյան և Կենտրոնական Եվրոպայում խորացող տնտեսական ճգնաժամը, ազգամիջյան խմորումները և լճացումը, «Բրեժնևյան դոկտրինայից» հրաժարումը, ինչպես նաև բազմակուսակցական ընտրությունների անցկացումը Արևմուտքի համար նախահիմք հանդիսացան այդ երկրներում դեմոկրատական հեղափոխություն և քաղաքական ռեժիմների «խաղաղ եվոլյուցիա» իրականացնելու համար³: Արևմուտքը Կենտրոնական և Արևելյան Եվրոպայի երկրներում տեղի ունեցող այս գործընթացներին ընդառաջ գնաց, և 1989թ. ԱՄՆ նախագահ Ջ. Բուշ Ավագը Բրյուսելում հայտարարեց, թե հրաժարվում է Սառը պատերազմի տարիներին իր քաղաքականության հիմքը հանդիսացող «զսպման» դոկտրինայից:

Սոցիալիստական ճամբարի թուլացման և փլուզման պայմաններում հատկապես կարևորվեց 1989թ. մայիսի 28-30-ը ՆԱՏՕ-ի Բրյուսելյան գագաթնաժողովը: Բացի Դաշինքի 40-ամյակին նվիրված հռչակագրից, ընդունվեց նաև Սպառազինության վերահսկման և զինաթափման համապարփակ հայեցակարգը: Հավանության արժանացավ Ջ. Բուշ Ավագի նախաձեռնությունը՝ կապված ԵԱՀԿ շրջանակներում Վիեննայում անցկացվող բանակցությունների արագացման հետ, որով նախատեսվում էր ԱՄՆ և ԽՍՀՄ սահմաններից դուրս գտնվող զինձառայող-

¹ **Штоль В.** НАТО: Динамика эволюции, www.observer.materik.ru/RAU_book/NATO/index.htm, Раздел III, Այստեղ հիմնականում շեշտը դրվում էր երկարատև միջուկային պատերազմին պատրաստվելու վրա, իսկ սա իրականացնելու համար մշակվում էին ևս 2 հայեցակարգեր՝ «ակտիվ հակազդեցության» և «աշխարհագրական շիկացման»:

² **Штоль В.** Роль и место НАТО в системе европейской и международной безопасности в условиях глобализации. Москва, 2005, стр. 95.

³ **Штоль В.**, նշվ. աշխ., էջ 96: Մրանը նախահիմք հանդիսացան դեմոկրատական հեղափոխություն իրականացնելու այդ երկրներում (Հունգարիա, Լեհաստան, ԳԴՀ, Չեխոսլովակիա, Ռումինիա, Բուլղարիա, Ալբանիա) առանց դիմակայության պետական համակարգի փոփոխության համար:

ների թվի և զինված ուժերի կրճատում: Որպես հետեւանք՝ ԽՍՀՄ-ն էապես կրճատեց ռազմական ներկայությունը իր սահմաններից դուրս և ԳՂՀ-ից դուրս բերեց իր զինված ուժերի արևմտյան հատվածը: Այս պայմաններում նվազում էր ՆԱՏՕ-ի՝ իր սահմաններից դուրս մեծաքանակ զինուժ և ռազմական տեխնիկա պահելու անհրաժեշտությունը⁴:

Ինչ վերաբերում էր Կենտրոնական և Արևելյան Եվրոպայի պետություններին, ապա 1989թ. հեղափոխության առանցքային գաղափարներից մեկը, խորհրդային ազդեցությունը թոթափելուց բացի, նաև Արևմուտքի հետ միավորվելն էր: Սկզբնապես, այս խնդիրները լուծելու համար նրանք իրենց հայացքն ուղղեցին ԵԱՀԽ-ին և Եվրոպական ընկերակցություններին: Վերոնշյալ երկրներն արդեն իսկ ԵԱՀԽ անդամ էին, և նրանց շրջանում ԵԱՀԽ ընկալումը նաև բարոյական էր, քանի որ Հելսինկիի Եզրափակիչ ակտը որոշակի դերակատարում էր ունեցել մարդու իրավունքների պաշտպանության և կոմունիզմի ընդդիմախոսների ոգեշնչման գործում⁵: Մակայն ակնհայտ էր, որ անհնար է միայն բարոյական ազդեցությամբ և ոչ մեծ ռազմական պոտենցիալ ունեցող հաստատություններից ակնկալել Եվրոպայի արևելքում անվտանգության խնդիրների և կամ Մառը պատերազմի ջրբաժանի հաղթահարումը: Եթե ԵԱՀԽ-ն թույլ էր այս առումով, ապա Եվրոպական ընկերակցություններն էլ բավական դանդաղաշարժ էին, և շուտով Կենտրոնական և Արևելյան Եվրոպայի երկրների շրջանում վերջինիս շարքերը համալրելու հույսերն ի չիք դարձան: Բանն այն է, որ 1990-ական թվականները փոխակերպման շրջան էր նաև եվրոպական ինտեգրացիոն միավորումների համար: Եվրոպական ընկերակցությունների շրջանակներում ընթանում էին ինտեգրացիոն գործընթացների խորացմանն ուղղված բանակցություններ՝ նոր եվրոպական պայմանագրերի շուրջ, որոնք էլ իրենց սահմանած չափանիշներով Կենտրոնական և Արևելյան Եվրոպայի երկրներին տրամադրում էին սահմանափակ մուտք դեպի իրենց շուկաները և քաղաքական խորհրդատվության մեխանիզմները՝ շրջանցելով նրանց շուտափույթ անդամակցության հարցը: Եվրոպական ընկերակցությունների ներսում էլ կար լուրջ տարակարծություն՝ արդյոք նախապես կենտրոնանալ Արևմտյան Եվրոպայի ներսում ինտեգրացիայի խորացման վրա, թե ընդլայնվել դեպի Արևելք և ներառել նոր պետություններ: Առաջին դիրքորոշմանը կողմնակից էր հատկապես Ֆրանսիան: Ըստ նախագահ Միտերանի՝ այդ պետությունների ինտեգրացումը ապագա ԵՄ կառույցներում կարող էր տևել տասնամյակներ: Ակնհայտ էր՝ Արևմտյան Եվրոպան իր պետություններով և ին-

⁴ *Захаров В., Арешев А. Расширение НАТО в государства Закавказья: этапы, намерения, результаты, Москва, «МГИМО-Университет», 2008, стр. 16.*

⁵ *Ասմուս Ռ., Բացելով ՆԱՏՕ-ի դուրը: Ինչպես վերակառուցվեց Դաշինքը նոր դարաշրջանի նախաշեմին, Եր., 2008, էջ 39: Եվրոպական ընկերակցությունները երեք միջազգային կազմակերպությունների համակցությունն էր՝ ընդհանուր դեկավարման մարմիններով և ինստիտուտներով: Դրանք էին Աժխի և պողպատի եվրոպական ընկերակցությունը, Եվրոպական ատոմային էներգիայի ընկերակցությունը՝ Եվրատոմը, և Եվրոպական տնտեսական ընկերակցությունը, որը 1993թ. ուժի մեջ մտած Մասստրիխտի պայմանագրով վերանվանվեց Եվրոպական ընկերակցություն՝ հիմք հանդիսանալով Եվրոպական միության ձևավորման համար:*

տեգրացիոն միավորներով չէր կարող ապահովել Կենտրոնական և Արևելյան Եվրոպայի անվտանգությունը: Ինչ վերաբերում է ՆԱՏՕ-ին, ապա Կենտրոնական և Արևելյան Եվրոպայի երկրները ձգտում էին դեպի ՆԱՏՕ հետևյալ պատճառներով՝

1. համագործակցությունը գրավական էր բացառելու համար ԽՍՀՄ, իսկ 1991թ. հետո ՌԴ ազդեցության հնարավոր վերահաստատումը,
2. տարածաշրջանի պետությունների համար այն զսպում և հակակշիռ էր եվրոպական տերությունների և արդեն իսկ միավորված Գերմանիայի պարագայում,
3. տարածաշրջանի պետությունների համար կարևոր էր ունենալ պատմականորեն բարդ աշխարհաքաղաքական անվտանգության ուժ⁶, ինչն էլ իր հերթին բխում էր ԱՄՆ շահերից ևս՝ տեղում արևմտամետ ուժեր ապահովելու նկատառումով:

ՎՊԿ-ն⁷ 1991թ. մարտից դադարեց գոյություն ունենալուց, և ԽՍՀՄ-ը մնաց առանց դաշնակիցների: Սա անհանգստությունների տեղիք էր տալիս, նամանավանդ որ Արևմուտքը չտապեց լուծարել ՆԱՏՕ-ն: Ընդհակառակը՝ ԱՄՆ-ն և դաշնակիցները համառորեն պնդում էին պահպանել ՆԱՏՕ-ն՝ որպես համաշխարհային անվտանգության և կայունության պահպանման միակ երաշխավոր: Մինչև ժամանակ Փարիզյան խարտիայի պայմաններում վիճահարույց էր արդեն համարվում լուծարված ՎՊԿ-ին հակադիր ՆԱՏՕ-ի և Եվրոպայում ամերիկյան զինված ուժերի գոյությունը: Եվ չնայած առկա տարակարծությանը՝ ՆԱՏՕ-ի դեկլարությունը հաստատակամորեն պաշտպանում էր Դաշինքի պահպանման տեսակետը՝ մոտեցումը հիմնավորելով հետևյալ կերպ՝

- այն ապահովում է պաշտպանությունը սպառնացող վտանգից. թեև այլևս չկար խորհրդային հարձակման վտանգը, այնուամենայնիվ Եվրոպայում դեռևս չէր հաստատվել երկարաժամկետ քաղաքական կարգ,
- կառույցի գործունեության միջոցով լեզվատիմացվում էր ԱՄՆ մասնակցությունը Եվրոպայի անվտանգության ապահովման գործընթացին՝ հավաքական պաշտպանության պարտավորությունների հիմունքով,
- ԵԱՀԽ (1994թ.-ից ԵԱՀԿ) միջնորդությունը և հակամարտությունների կարգավորումը զգում էին ՆԱՏՕ-ի ինտեգրված պաշտպանական կառույցների կարիքը՝ ձգնաժամերի խաղաղ և հաջող լուծման համար⁸:

Սառը պատերազմի ավարտից հետո պարզ դարձավ, որ ՆԱՏՕ-ի՝ ի սկզբանե հռչակած «բարի մտադրությունները» պարզապես արտաքին քողարկում էին: Նույնիսկ ԽՍՀՄ փլուզումից հետո ՆԱՏՕ-ն հակառակորդ էր տեսնում ձգնաժամի մեջ գտնվող ՌԴ-ին՝ նրա կողմից եկող վտանգը ներկայացնելով ՌԴ-ում առկա խառը դրության լույսի ներքո: Արևմուտքին ձեռնտու չէր ՆԱՏՕ-ի վերացումը ՎՊԿ-ի կազմալուծումից հետո, և բռնկի պահպանման ջատագովները ներկայացրին բոլոր հնարավոր փաստարկները՝ վերջինիս գոյությունը վերախմաս-

⁶ *Ասմուս Ռ.*, նշվ. աշխ., էջ 40:
⁷ *Վարշավյան պայմանագրի կազմակերպություն:*
⁸ *Шголь В.*, նշվ. աշխ., էջ 117:

տավորելու համար արդեն իսկ փաստացի միաբնեռ աշխարհակարգի և գլոբալիզացիայի պայմաններում: ՎՊԿ կազմավորումը ՆԱՏՕ-ի գոյության պահպանման պայմաններում հսկայական վնաս էր ԽՍՀՄ անվտանգությանը, քանի որ դարձրեց առավել խոցելի հակառակորդի համար⁹:

ԽՍՀՄ և սոցիալիստական ճամբարի մոտալուտ փլուզման շրջանում Արևմուտքի համար հրամայական էին դառնում ստեղծված իրադրությունը ՆԱՏՕ-ի հարմարեցումը և փոխակերպումը: 1990-1991թթ. սկսվեց Հյուսիսատլանտյան դաշինքի վերաձևակերպման քաղաքականության և ռազմավարության հարմարեցման գործընթացը, որի հիմնական ուղղությունները սահմանվեցին Լոնդոնյան հռչակագրով¹⁰: ՆԱՏՕ-ի Խորհրդի լոնդոնյան գագաթաժողովն ընթացավ (1990թ. հուլիս) Դաշինքի առջև ծառայած հետևյալ մարտահրավերների և խնդիրների համատեքստում՝

1. ռազմաքաղաքական իրադրության փոփոխությունը. Արևմուտքի և Արևելքի միջև լայնամասշտաբ զինված հակամարտության հնարավոր վտանգի վերացմամբ առաջին պլան էր մղվել ներպետական և միջպետական հակամարտությունների խնդիրը, որ, չնայած անմիջականորեն չէր շոշափում ՆԱՏՕ-ի և նրա անդամների անվտանգության հարցը, այնուամենայնիվ առաջ էր քաշում ՆԱՏՕ-ի ռազմավարության վերանայման և անդամների ռազմական ծախսերը, ինչպես նաև զինված ուժերը կրճատելու հարցը,
2. ԱԵՄ (Արևմտաեվրոպական միության) 90-ականների սկզբից սկսած՝ պաշտպանական համագործակցության ակտիվացման միտումները նպաստեցին դաշինքի ներսում շերտավորմանը,
3. դեռևս 1990-ականների սկզբից անվտանգությանը սպառնացող ավանդական և հարաբերականորեն նոր մարտահրավերների և սպառնալիքների առաջացումը, որոնք ՆԱՏՕ-ի՝ որպես ռազմական կառույցի ապագան դրեցին հարցականի տակ¹¹:

Լոնդոնյան հռչակագրում անհրաժեշտ համարվեց Դաշինքի և նրա գործունեության բարեփոխումը, սակայն չնշվեց դրան հասնելու միջոցները և ուղիները: Արևմտյան քաղաքագետների կարծիքով, այն աշխարհը, որ նախատեսում էր այդ փաստաթուղթը, հնարավոր էր միայն ԽՍՀՄ-ի մշտապես թույլ լինելու դեպքում: Իսկ ՆԱՏՕ-ում չկար միասնական կարծիք, թե ինչ մեթոդներով էր պետք իրականացնել ճնշում ԽՍՀՄ-ի վրա: Հռչակագիրն ընդգրկում էր ՎՊԿ պետությունների հետ քաղաքական, ռազմական և անվտանգության ոլորտներում համագործակցություն հաստատելու մասին դրույթ (համագործակցությունը լավագույնս կազմակերպվելու համար առաջարկվում էր ՆԱՏՕ-ում հիմնել նախկին ՎՊԿ պետությունների դիվանագիտական առաքելություններ): Լոնդոնյան գագաթաժողովում ՆԱՏՕ-ի գլխավոր քարտուղար Մ. Վերները հայտարարեց, որ իրենք ԽՍՀՄ և Արևելյան Եվրոպայի երկրները դիտարկում են որպես իրենց ապագա գործըն-

⁹ *Захаров В., Арешев А.*, նշվ. աշխ., էջ 19:

¹⁰ *Штоль В.*, նշվ. աշխ., էջ 116:

¹¹ *Նույնը:*

կերներ և հնարավոր ընկերներ¹²: Նույնը հաստատվեց նաև ՆԱՏՕ-ի անդամների արտգործնախարարների Կոպենհագենյան հանդիպման ժամանակ (1991թ. հուլիսի 6-7): 1990թ. նոյեմբերի 19-21-ը Փարիզում կայացավ ԵԱՀԽ 34 պետությունների և կառավարությունների ղեկավարների խորհրդակցությունը: Նախօրեին տեղի ունեցավ ՆԱՏՕ-ի և ՎՊԿ 22 պետությունների ղեկավարների մակարդակով հանդիպում, որի ժամանակ էլ ընդունվեց Նոր Եվրոպայի համար Փարիզի Խարտիան: Խարտիան ամրագրում էր Եվրոպայի բաժանման և առճակատման դարաշրջանի ավարտը: ՆԱՏՕ-ն և ՎՊԿ անդամ պետությունները համատեղ հռչակագրով հայտարարեցին Եվրոպական հարաբերություններում նոր բացված էջի և համագործակցության պատրաստակամության մասին: Փարիզի Խարտիան արտահայտում էր նոր, ժողովրդավարական և միասնական Եվրոպայի տեսլականը, քայլեր ձեռնարկվեցին ԵԱՀԽ-ն՝ որպես Եվրոպայի երկու հատվածների միջև երկխոսության ֆորում օրինականացնելու ուղղությամբ: Խարտիան հիմնվում էր Եզրափակիչ ակտի 10 սկզբունքների վրա: Իրողություններից մեկն էլ այն էր, որ գլոբալ հակամարտության վերացումը հնարավորություն էր տալու Եվրոպային իր զարգացման քաղաքականությունը հիմնելու տնտեսական և արժեքային առավելությունների վրա¹³: Փաստաթղթում ասվում էր, որ Կենտրոնական և Արևելյան Եվրոպայի երկրները ՆԱՏՕ-ի կենսունակությունը համարում էին Եվրոպական անվտանգության համակարգի կարևոր բաղադրիչ: Նշվում էր, որ Հյուսիսատլանտյան դաշինքը շահագրգռված է Եվրոպական միասնությամբ, սակայն սրան հասնելու և Եվրոպայի առջև ծառայած խնդիրները լուծելու համար անհրաժեշտ է սերտ համագործակցություն Հյուսիսային Ամերիկայի հետ: Նշվում էր, որ Դաշինքի առաջնային խնդիրն էր լինելու նոր ռազմավարական հայեցակարգի մշակումը. ակնհայտ էր, որ ձևավորվող նոր աշխարհակարգի պայմաններում, երբ չկար արդեն Արևելքից արտաքին հարձակման վտանգը, Եվրոպայում զինված ուժերը անհրաժեշտ են ավելի շատ ստեղծված ճգնաժամերը կարգավորելու և անվտանգության սպառնալիքների հակազդելու համար (ներառյալ ահաբեկչությունը և զանգվածային ոչնչացման զենքի տարածումը):

Կենտրոնական և Արևելյան Եվրոպայի՝ ՆԱՏՕ-ի լիակատար անդամակցություն պահանջելու, ինչպես նաև ՆԱՏՕ-ի հետսառըպատերազմյան գործունեության և ռազմավարության հիմնական ուղղությունները որոշակիացնելու հարցում կարևոր եղան 1991թ. երկրորդ կեսին տեղի ունեցող գործընթացները.¹⁴

1. 1991թ. ամռանը պատերազմ սկսվեց Բոսնիայում: Հարավսլավիան, Կենտրոնական և Արևելյան Եվրոպայի մանրակերտն էր, որտեղ առավել խտացված էին արտահայտվում տարածաշրջանում առկա խնդիրները, հատկապես ազգայնականությունը: Վերոնշյալ տարածաշրջանում էլ առկա էին նման սառը պատերազմին բնորոշ ազգամիջյան հակասությունների երևույթներ, և որպեսզի հնարավոր լիներ խուսափել իրավիճակի հետագա սրումից, կարևորվեց ժողո-

¹² *Захаров В., Арешев А.*, նշվ. աշխ., էջ 24:

¹³ *Парижская хартия для Новой Европы*, www.osce.org/ru/mc/39520?download=true.

¹⁴ *Մամուլ Ռ.*, նշվ. աշխ., էջ 40:

վրդավարական ինստիտուտների կազմակերպումը և Դաշինքի հետ սերտ համագործակցությունը՝ որպես անվտանգության երաշխիք:

2. 1991թ. ամռանը ԽՍՀՄ-ում տապալվեց հետադիմական կոշտ գծի ուժերի հեղաշրջման փորձը, որն իր ազդեցությունը ունեցավ Կենտրոնական և Արևելյան Եվրոպայի երկրների վրա. նախ՝ ակնհայտ դարձավ, որ իրենք էլ ապահովագրված չեն հեղաշրջման նման փորձերից, և երկրորդ՝ ԽՍՀՄ փլուզումը 1991թ. երկրաշարժ առաջացրեց աշխարհաքաղաքական ծրագրերում, դադարեցրին իրենց գոյությունը արտաքին ու ներքին խորհրդային կայսրությունները (խոսքը այստեղ ՎՊԿ և ԽՍՀՄ-ի մասին է): Արդյունքը եղավ այն, որ ՆԱՏՕ-ի և ԽՍՀՄ միջուկը հանդիսացող Ռուսաստանի միջև առաջացան նորանկախ մի շարք պետություններ¹⁵: ՎՊԿ լուծարումն ազդեց (1991թ. մարտի 31) Եվրոպայում ընթացող քաղաքական գործընթացների, մասնավորապես Վիեննայում ընթացող բանակցությունների և 1990թ. նոյեմբերի 19-ին Փարիզում ՆԱՏՕ-ի և ՎՊԿ 6 անդամների միջև ստորագրված ԵՍՁՈՒ պայմանագրի հետագա ճակատագրի վրա¹⁶:

1991թ. նոյեմբերի 7-8-ը Հռոմում ընդունվեց ՆԱՏՕ-ի նոր ռազմավարության հայեցակարգը (Հայեցակարգ-91)՝ որպես ստեղծված նոր քաղաքական իրողությունների հարմարվելու հիմնական սկզբունքների ամբողջություն, որի համաձայն Արևելքից լայնամասշտաբ հարձակմանը պատասխանելու նախապատրաստությունը այլևս չէր համարվում Դաշինքի առաջնային նպատակներից: Դրան հակառակ առաջին պլան են մղվում ազգամիջյան և տարածքային հակամարտությունները: Այժմ արդեն Դաշինքի գլխավոր խնդիրներն են համարվում ճգնաժամային իրավիճակների կառավարումը, երկխոսության ընդլայնումը ՆԱՏՕ-ի անդամ չհանդիսացող պետությունների հետ և անվտանգության խնդիրների լուծման համատեղ որոշումների ու քայլերի ձեռնարկումը համագործակցության հիմքերի վրա:

Փաստաթղթի վերլուծությունից ակնհայտ է դառնում, որ հիմքում ընկած է «ճկուն արձագանքման» ռազմավարությունը: Դաշինքի գործունեության հիմնաքարային սկզբունքներին՝ կոլեկտիվ պաշտպանություն (ենթադրում էր ռազմական ներուժի մշտական աճ), երկխոսությունը (ենթադրում էր Եվրոպայում լար-

¹⁵ **Ասմուս Ռ.**, նշվ. աշխ., էջ 45:

¹⁶ **Минасян С.** Мораторий на ДОВСЕ и Южный Кавказ, "Россия в глобальной политике". № 3, Май- Июнь 2008, www.globalaffairs.ru/number/n_10949; ՎՊԿ, իսկ հետո ԽՍՀՄ կազմալուծումից բլոկների միջև առճակատման վերացումը Եվրոպայում և հետագայում Կենտրոնական և Արևելյան Եվրոպայի պետությունների մուտքը ՆԱՏՕ ստիպեցին վերանայել ԵՍՁՈՒ՝ Եվրոպայում սովորական զինված ուժերի պայմանագրի մի շարք դրույթներ: Նախկին ՎՊԿ պետությունները մտան ՆԱՏՕ-ի կազմ իրենց զինված ուժերով և սպառազինությունով, սակայն նրանց դեպքում էլ շարունակում էր գործել բլոկային սահմանափակումները «հին ԵՍՁՈՒ-ով»: Դժգոհ էր նաև ՌԴ-ն՝ սահմանային զինված ուժերի և սպառազինության կրճատումից և ՆԱՏՕ մտած, սակայն ԵՍՁՈՒ պայմանագրին չմիացած հարևան պետություններում «գորշ տարածքների» առաջացումից:

վածության թուլացմանն ուղղված կուրս՝ երբեմն նույնիսկ ուժի կիրառմամբ)¹⁷, այսինքն՝ բազմակողմ կապերի զարգացում Արևելյան Եվրոպայի և հետխորհրդային պետությունների հետ, որը, սակայն, չէր բացառում ՆԱՏՕ-ի կողմից ուժի կիրառումը այս պետությունների նկատմամբ: Համաձայն այս հայեցակարգի՝ Արևելյան Եվրոպայի և Բալթյան երկրները Դաշինքի կողմից ներառվեցին կենսական շահերի գոտի: Նրանց հետ հարաբերությունները ՆԱՏՕ-ն սկսեց կառուցել երկկողմ հարաբերությունների և 1994թ. ընդունված «Գործընկերություն հանուն խաղաղության» ծրագրի շրջանակներում: Համագործակցության սկզբունքը ենթադրում էր նաև փոխգործակցություն ԵԱՀԽ, ԵԽ և ԱԵՄ շրջանակներում¹⁸:

Հայեցակարգը նոր ճգնաժամային իրավիճակների առաջացման աղբյուր էր դիտարկում տարածքային պահանջները, ազգային և կրոնական հակասությունները, միջազգային սահմանախախտությունը, ԶՈՁ տարածումը և երկակի նշանակության տեխնոլոգիաների կիրառումը, ներպետական իրադրության կտրուկ սրումը՝ կապված անցկացվող սոցիալ-տնտեսական ռեֆորմների հետ, առանձին երկրների կազմալուծումը, միջազգային բեռնատար հոսքերի, կենսական ռեսուրսների, հեռահաղորդակցության և տեղեկատվական հոսքերի խախտումը: Հայեցակարգ – 91-ում ՆԱՏՕ-ի գործունեության հիմնական ուղղություններից էր համարվում ռազմաքաղաքական ճգնաժամերի առաջացման և զարգացմանն ուղղված կանխարգելիչ քաղաքականությունը: Ուստի և մշակվեց «ճգնաժամերի կառավարման» կոնցեպցիան, որն առաջարկում էր ճգնաժամերի սկզբնավորման և առաջացման նախնական փուլերում կիրառել վերջիններիս կառավարման նոր մեթոդ՝ կանխարգելիչ դիվանագիտությունը (preventive diplomacy): Սրա շնորհիվ հնարավորություն էր ստեղծվում հակամարտող կողմերի միջև թուլացնելու լարվածությունը, իսկ խաղաղ միջոցներով կարգավորելու անհնարինության դեպքում նախատեսվում էր Դաշինքի Միացյալ զինված ուժերի համապատասխան զորքերի կիրառում, ինչպես ՆԱՏՕ-ի սահմաններում, այնպես էլ նրա սահմաններից դուրս՝ վերջինիս կազմի մեջ չմտնող, ԳՀԽ ծրագրում մասնակցող պետությունների զորախմբերի հետ:

Այսպիսով, Հայեցակարգ – 91-ում տեղ գտան ՆԱՏՕ-ի քաղաքականության հետևյալ սկզբունքային փոփոխությունները՝

1. հայեցակարգը հիմնվում էր անվտանգության առավել լայն հասկացության վրա՝ կարևորելով հավաքական բնույթի պաշտպանության անհրաժեշտությունը,
2. շեշտադրվում են ՆԱՏՕ-ի գործունեության քաղաքական, տնտեսական, մշա-

¹⁷ *Штоль В.*, նշվ. աշխ., էջ 127: Հայեցակարգ – 91-ի դոկտրինալ պարամետրերը զարգացան ՆԱՏՕ-ի գործունեության այս երկու սկզբունքների վրա հիմնված «Հարմելի դոկտրինի» շրջանակներում: Նշենք, որ «Հարմելի դոկտրինը» ՆԱՏՕ-ի կողմից պաշտոնապես չէր ընդունվել, այլ 1967թ. ՆԱՏՕ-ի Խորհրդի կողմից ընդունված և դաշինքի ղեկավար շրջանակների մոտ մտածողության և մոտեցումների փոփոխությունը արտահայտող մի փաստաթուղթ էր, որ կրում էր «Միության ապագա խնդիրները» և ներկայացվել էր Բեյզիայի արտգործնախարար Հարմելի կողմից:

¹⁸ *Մամուս Ա.*, նշվ. աշխ., էջ 39:

կութային, սոցիալական բաղադրիչները, այսինքն՝ միայն ռազմականը չէ, որ համարվում է «ընդհանուր անվտանգության» բաղադրիչ,

3. այն համապատասխանում էր Դաշինքի՝ առճակատումից համագործակցության անցնելու իրականությանը՝ որպես երաշխավորված խաղաղության բաղադրիչ¹⁹:

Ընդգծելով հավատարմությունը Միավորված ազգերի կազմակերպության սկզբունքների նկատմամբ՝ Հայեցակարգ-91-ը պահպանեց դաշինքի նախկին քաղաքական նպատակները՝ կանխելով դրանց բաժանումը Եվրոպայում անվտանգության այլ կառույցների միջև (ԵՄ, ԵԱՀԽ, ԱԵՄ):

Հայեցակարգ-91-ը որոշում էր անվտանգության ապահովման հիմնական նոր մոտեցումները՝ հիմնվելով երկխոսության, համագործակցության և հավաքական պաշտպանության վրա: Նրանում ակնհայտ էին հետևյալ առաջնային դրույթները՝

1. Եվրոպայում կայունության և անվտանգության անհրաժեշտ հիմքերի ստեղծումը, դեմոկրատական ինստիտուտների կայացումը, վեճերի խաղաղ լուծումը, պայքար ուժի սպառնալիքի կամ վերջինիս կիրառման դեմ,
2. ՆԱՏՕ-ի՝ դաշնակիցների համար կենսական կարևորություն ներկայացնող հարցերի քննարկման համար տրանսատլանտյան ֆորում հանդես գալը,
3. դաշինքի անդամ պետությունների պաշտպանությունը և դրանց նկատմամբ ագրեսիայի զսպումը,
4. Եվրոպայում ռազմավարական բալանսի պաշտպանությունը:²⁰

Իրավամբ, ինչպես նշել էր ԱՄՆ պետքարտուղարի տեղակալ Ս. Օքսմանը, Լոնդոնի (1990թ.) և Հոմի (1991թ.) գագաթաժողովներում առաջադրվեցին ՆԱՏՕ-ի հետագա գործունեության հիմնական գծերը.

1. ՆԱՏՕ-ն ընդունեց սպառազինության նոր ռազմական ստրատեգիա՝ վերակառուցելով հրամանատարական կառույցները և սեփական ուժերը, հաշվի առնելով Սառը պատերազմի ավարտից հետո առաջացած անվտանգության սպառնալիքները: Այն հրաժարվեց ծանր սպառազինությունից և կրճատելով Եվրոպայում առկա միջուկային զենքը՝ հրաժարվեց նաև առաջնային տեղակայման ուժերի օգտագործումից: Սրա փոխարեն ոչ միջուկային ուժերն ընդլայնեցին իրենց ճկունությունը և շարժունակությունը, ինչը հնարավորություն կտար արագորեն արձագանքել ճգնաժամերին և դրանց կարգավորմանը՝ զուգահեռաբար աջակցելով ՆԱՏՕ-ի որևէ անդամի վրա հարձակման անդրադարձմանը:
2. ՆԱՏՕ-ն հիմնեց Հյուսիսատլանտյան համագործակցության խորհուրդը՝ անվտանգության բնագավառում ՎՊԿ երկրների հետ խորհրդակցությունների անց-

¹⁹ Кузнецов Д. Хрестоматия, Современные международные отношения, Книга 1, Благовещенск, 2014, стр. 77.

²⁰ Захаров В., Арешев А., նշվ. աշխ., էջ 47: Հայեցակարգ – 91-ը ներառում էր նաև այլ կարևոր դրույթներ՝ յուրաքանչյուր երկրի՝ սեփական անվտանգությունը ապահովելու իրավունքի ճանաչում, զինված ուժերի՝ որպես ծայրահեղ միջոցի կիրառման փաստի միանման ընկալում, ՆԱՏՕ-ի անդամ պետությունների զինվորական ռազմավարության փոխկապակցված բնույթի ճանաչում: Հայեցակարգը հաստատեց նաև «միջուկային զսպման» դրույթը՝ որպես պատերազմ կանխարգելող և կայունացնող բաղադրիչ:

կացման, գործողությունների կոորդինացման և փոխադարձ վստահության համար,

3. ՆԱՏՕ-ն հայտարարեց, որ անվտանգության նոր սպառնալիքները գալիս են այն երկրներից, որոնք դուրս են գտնվում ՆԱՏՕ-ի ստեղծման հիմքը հանդիսացող 1949թ. ապրիլի 4-ին ստորագրված Վաշինգտոնյան պայմանագրով նախատեսված Դաշինքի պատասխանատվության գոտուց²¹: Այս կերպ լուծված կարելի է համարել կազմակերպության գործունեության աշխարհագրության հետագա հարցը: Բացի այդ, ՆԱՏՕ-ն խաղաղության պահպանության համար առաջարկությամբ հանդես եկավ ԵԱՀԽ-ի հետ համատեղ գործելու: Ճգնաժամերի կարգավորման համար ենթադրվում է համագործակցություն ծավալել ՄԱԿ-ի, ԵԱՀԽԺ-ի, ԵՄ-ի, ԱԵՄ-ի և ԵՆ-ի հետ: ՆԱՏՕ-ի դերը այստեղ կարևորվում է նրանով, որ ունի զինված ուժեր՝ քաղաքական և ռազմական համագործակցության հմտություններով՝ անվտանգության սպառնալիքներին ճկուն արձագանքելու համար:

4. ԱՄՆ-ն, չնայած իր բյուջետային աճող խնդիրներին, շարունակելու էր պահպանել իր անդամակցությունը²²:

1990-ական թվականներին ընդունված Ռազմավարության հայեցակարգերը, ի տարբերություն նախկինում ընդունվածների, չէին վերաբերում որոշակի ռազմաքաղաքական ասպեկտների, այլ հռչակում են նոր հայեցակարգային մոտեցում հետսառըպատերազմյան Եվրոպայում և ամբողջ աշխարհում: Եթե Արևմտյան բլոկը չէր կարող նույնիսկ պատկերացնել Սառը պատերազմի նման հանգուցալուծումը, ապա տեսականորեն ՆԱՏՕ-ի ղեկավարները կազմակերպության ստեղծման օրից ձգտել են հասնել սրան՝ սկզբնապես լրացնելով և ընդլայնելով իրենց ռազմավարական դոկտրինաները, ապա և օգտագործելով ՎՊԿ կազմալուծման (1991թ. մարտ) և Բելովեժյան համաձայնության (1991թ. դեկտեմբեր) միջև ընկած ժամանակահատվածը՝ հաստատելու համար Նոր ռազմավարության հայեցակարգը 1991թ. նոյեմբերին: Հայեցակարգ – 91-ը ուղղորդված էր նախկին ՎՊԿ պետությունների շրջանում նոր կառույցների և գաղափարախոսության ամրապնդմանը: Այս երկրները չպետք է ժամանակ ունենային ստեղծելու իրենցը: ՆԱՏՕ-ի ղեկավարությունը, սա քաջ գիտակցելով, նախ պատրաստում էր ՎՊԿ պետություններին իրենց զարգացման վեկտորի փոփոխությանը՝ ժամանակ չկորցնելով փաստացիորեն օրինականացնելու այս գործընթացը:

1991թ. Կենտրոնական և Արևելյան Եվրոպայի մի շարք երկրներ ՆԱՏՕ-ին դիմեցին իրենց ասոցացված անդամի կարգավիճակ տալու համար: Ի պատասխան 1991թ. դեկտեմբերի 20-ին՝ ՆԱՏՕ-ն արևելաեվրոպական 9 պետությունների հետ հիմնադրեց Հյուսիսատլանտյան համագործակցության խորհուրդը (ՀԱՀԽ)

²¹ *Североатлантический договор, Вашингтон, Федеральный округ Колумбия, 4 апреля 1949 г.; 1949թ. ապրիլի 4-ին պայմանավորվող կողմերը իրենց նպատակն էին համարում կայունության ամրապնդումը և բարեկեցության բարձրացումը Հյուսիսատլանտյան տարածաշրջանում (այն ներառում էր ԱՄՆ, Կանադան և արևմտյան համարվող Եվրոպան՝ մինչև ԽՍՀՄ և ՎՊԿ կազմալուծումը), www.nato.int/cps/ru/natolive/official_texts_17120.htm:*

²² *Шголь В., նշվ. աշխ., էջ 122:*

բազմակողմ խորհրդատվական մարմին, որի շրջանակներում էլ մշակվելու էր համագործակցությունը ՆԱՏՕ-ի և նախկին ՎՊԿ պետությունների միջև: ԽՍՀՄ փլուզումից հետո նրանց շարքերը համալրեցին նախկին խորհրդային պետությունները, ինչպես նաև Ալբանիան: ՀԱՀԽ գործունեության մեջ գլխավոր ուշադրությունը դարձվում էր բազմակողմ քաղաքական երկխոսությանը՝ հիմնված Կենտրոնական և Արևելյան Եվրոպայի պետությունների և ՆԱՏՕ-ի միջև անդամակցության աստիճանին չհասնող, սակայն և առավել սերտ համագործակցության վրա²³:

Սառը պատերազմի ավարտը հանգեցրեց որակական մի շարք փոփոխությունների, որոնցից էին Յալթա-Պոտսդամյան համակարգի վերացումը, ԽՍՀՄ անկումը և երկրներ աշխարհակարգից անցումը միաբնեռի, Եվրասիայի կենտրոնում խորը ֆրագմենտացիայի և մայրցամաքում նոր պետությունների առաջացումը՝ աշխարհաքաղաքական պոտենցիալով: Շտրիխվ Ս. Գորբաչովի վարած քաղաքականության և ԽՍՀՄ-ի փլուզման մի շարք օբյեկտիվ և սուբյեկտիվ պատճառների՝ Արևմուտքը իր համար բավական անսպասելիորեն հաղթող դուրս եկավ Սառը պատերազմում: ԽՍՀՄ և սոցիալիստական ճամբարի փլուզումից, ինչպես նաև Չմիացման շարժման հեղինակության սպառումից հետո մնաց մեկ ուժային կենտրոն՝ ԱՄՆ, որն էլ իր ազգային շահերի պաշտպանության համար հիմնվում էր արդեն գլոբալ դաշինքների և կոալիցիաների վրա, որոնցից մեկն էլ հենց ՆԱՏՕ-ն է:

1991թ. նոյեմբերին ՆԱՏՕ-ի՝ Հռոմում կայացած գագաթնաժողովի շրջանակներում Դաշինքը բացահայտեց իր հետսառըպատերազմյան նոր տեսակը՝ հաստատելով Նոր ռազմավարական հայեցակարգ և հիմնելով ՀԱՀԽ-ն նախկին խորհրդային բլոկի պետությունների հետ կապ հաստատելու համար: ԽՍՀՄ փլուզումը առաջացրեց նորանոր փոփոխությունների կարիք: 1991թ. Հայեցակարգն ստեղծվեց այնպիսի աշխարհի համար, որտեղ դեռ գոյություն ունեւր ԽՍՀՄ-ը, և ՆԱՏՕ-ի գործողությունների նպատակներից մեկն էլ հենց հնարավոր վտանգի զսպումն էր, որ տեղ էր գտել հայեցակարգում առավել մեղմ ձևակերպումներով: Այս ռազմավարական հայեցակարգը ամրագրեց անցումը առճակատման ռազմական ստրատեգիայից՝ լայնածավալ անվտանգության ապահովմանը: Մա ռազմավարություն էր առանց հակառակորդի, քանի որ այլևս չկար ԽՍՀՄ առաջնորդությամբ գործող ՎՊԿ-ն: Հայեցակարգ-91-ը հրապարակվեց ցույց տալու համար ՆԱՏՕ-ի գործողությունների թափանցիկությունը, արժանահավատությունը և համագործակցելու պատրաստականությունը: Չնայած ընդլայնումը Դաշինքի հայեցակարգում առաջնային խնդիր չէր, այնուամենայնիվ չէր կարելի բացառել նմանօրինակ զարգացումները ապագայում:

²³ *Штоль В. Армия «Нового мирового порядка», Москва, 2010, стр. 482; 1997թ. ՀԱՀԽ վերաձևակերպվեց որպես Եվրասիայի գործընկերության խորհուրդ (ԵԱԳԽ):*

**СТРАТЕГИЯ НАТО ПО НОВОМУ МИРОВОМУ ПОРЯДКУ
ПОСЛЕ ХОЛОДНОЙ ВОЙНЫ В 1989-1992 гг.***Резюме**А. Айрапетян*

В статье рассматривается стратегия НАТО по новому мировому порядку после холодной войны в 1989-1992 гг. Особенно подчеркиваются начало урегулирования отношений между СССР и США, состоявшиеся встречи и переговоры между стран ОВД в последнее время их существования и НАТО, а также в рамках НАТО и впоследствии представление Новой стратегической концепции альянса, содержащая стоящие перед НАТО приоритеты и вызовы. В статье обосновываются определяющие факторы и причины стремления полноправного членства НАТО стран Центральной и Восточной Европы и направления деятельности стратегии НАТО после холодной войны. В статье делается вывод, что Концепция-91, выдвинутая усилиями руководителей НАТО, должна была подготовить почву для трансформации и адаптации НАТО в новом мировом порядке. Такой акцент дал возможность расширить круг возможных угроз для демонстрации возможного применения сил в традиционной зоне ответственности, в дальнейшем дающие возможность для мешательств во внутренние дела других стран.

Տեղեկություններ հեղինակի մասին

*Հայրապետյան Աստղիկ Մերգոյի – ՀՀ Քննչական
կոմիտեի դեպարտամենտի արտաքին կապերի բաժին,
E-mail: astghhayrapetyan@gmail.com*